

Uşaq serebral iflici zamanı loqopedik müayinə, loqopedik işin xüsusiyyətləri və korreksion-pedaqoji iş sistemi

Səbinə Ramiz qızı Aslanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

"Xüsusi təhsil" kafedrasının dosenti

E-mail: sabina-aslanova@bk.ru

Rəyçilər: p.ü.f.d., dos. T.N. Hüseynova,
p.ü.f.d. M.Ş. Məlikov

Açar sözlər: kinestetik afferentasiya, loqopedik iş, medikamentoz terapiya, motor inkişaf, artikulyator aparat

Ключевые слова: кинестетическая афферентация, логопедическая работа, медикаментозная терапия, моторное развитие, артикуляторный аппарат

Key words: kinesthetic afferentation, speech therapy, drug therapy, motor development, articulatory apparatus

Pozulmuş funksiyaların korreksiyası (kinestetik afferentasiya) zamanı sağlam analizatorların xüsusən də eşitmə analizatorunun qoşulmasına əsaslanaraq onun kompensasiya tədbirlərini də istifadə etmək vacibdir. Məlumdur ki, eşitmə analizatoru erkən formalaşır. Analizator səsi yüksəkliyinə, tempinə və intensivliyinə görə fərqləndirə bilir. Ona görə də serebral iflicli uşaqlarla **loqopedik iş** zamanı onların eşitmə və nitq-hərəkəti funksional sistemini tam olaraq formalaşdırmaq lazımdır.

Reflektor inkişafın patologiyası, nitq terapiyasının **birinci** vacib prinsipini müəyyən edir: nitq və skelet əzələlərində patoloji reflektor aktivliyin yandırılması.

Nitq terapiyasının **ikinci** prinsipi: medikamentoz terapiya, motor inkişaf və sensor qəbuletmənin bazasında nitq inkişafının stimulyasiyası.

Nitq terapiyasının **üçüncü** prinsipi: nitq kinesteziyasının formalaşması ilə səs qəbuluna əsaslanan hərəkət sonrası reaksiyaların nitq inkişafı affertensiyası.

Uşaqlarda nitq mesajlarının başa düşülməsi prosesi tədricən baş verir: konkret şəraitdə nitq təlimatlarının qəbul edilməsinin global diffuziyasından tutmuş, onu təşkil edən sözlərin dərk edilməsinə qədər. Sinir proseslərinin uzunmüddətli irradiyasına meyilli olan serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqların yüksək sinir fəaliyyətinin xüsusiyyətləri fonematik analizlə formalaşmasını daha da çətinləşdirə bilər. Loqopedik iş zamanı uşağa ana dilinin sözlərinin öyrədilməsinə kömək etmək vacibdir. Dilin mövcud sistemlərinə uyğun olaraq nitq motorikası analizatorunda fonem və intonem hərəkət alqoritmlərinin deyilməsi üçün semantik tərcümə proqramları və şifrələrin açılmasına kömək göstərmək lazımdır. Serebral iflicli uşaqların nitq, motor, psixoloji pozulmalarının patogenezinə əsas yeri beyinin, xüsusən də intellektual və nitq funksiyaları ilə əlaqəsi olan ana mərkəzlərin inkişafının ləngimə tutur. Məlumdur ki, periferik affertensiya mərkəzi sinir sisteminin affektiv və funksional yetişməsinə təzələyir. Eyni zamanda da uşağın erkən yaş dövründə mərkəzi sinir sisteminin daha çox inkişafı da qeyd olunur.

Bütün bunlardan belə nəticə çıxır ki, nitq terapiyasının əsas prinsipi, onun erkən başlaması və intensiv aparılmasıdır. Bu bir tərəfdən nitq qabıq mərkəzlərinin inkişafına, digər tərəfdən isə artikulyator orqanların inkişafına kömək edəcək. Nitqin tələffüz tərəfi pozulmuş, dizartriya

ilə şərtlənmiş məktəbəqədər yaş dövründə loqopedik müayinəsi gec başlamış və ya heç aparılmamış olan serebral iflicli uşaqlarda artikulyator orqanların anotomik yetişkənsizliyi arta bilər. Məktəb yaşlı belə uşaqlarda tez-tez balaca ölçülü burun boşluqlarına, qırtlağın ləng inkişafına və balaca ölçülü ağız boşluğuna rast gəlinir. Bu da öz növbəsində alveol proseslərin kifayət etməyən inkişafı, dişlərin gec yetişməsi, çənə quruluşunun kifayətsiz inkişafı, yumşaq və sərt damağın formasının dəyişməsi və çeynəmə əzələlərinin kifayət etməyən inkişafı ilə əlaqədardır. Balaca ağız boşluğunda yerləşən spastik gərgin və ya paretik uzadılmış vəziyyətdə olan dil, burada xüsusən irihəcmli görsənir. Artikulyator aparatın anotomik inkişafsızlığı, uşağın nitqinin inkişafını daha da ləngidir. Yuxarıda göstəriləyi kimi serebral iflicli uşaqların nitq və hərəkət pozulmasının mexanizm biliklərinə əsaslanaraq aparılan nitq terapiyası bütün uşaqlarla iş zamanı nəzərə alınmalıdır.

Müxtəlif səslərin tonunun yüksəkliyi, qavramanın inkişafına görə isə sensor qavrama vacib rol oynayır. Böyük məktəb yaşlı uşaqlarla geometrik forma, hərf, rəqəmlərin qavranılması və fərqləndirilməsinə görə xüsusi oyun - məşğələlər keçirilir. Uşaqlar onlara əlləri ilə toxunur, plastilindən müxtəlif fiqurlar düzəldir, havada şəkillər çəkir, bağlı gözlərlə əşyalara toxunmaqla tanıyırlar.

Daimi olaraq ətraf aləm haqqında təsəvvürlərin inkişafı və genişləndirilməsinə görə işlər aparılır. Bundan əlavə uşaqlara daha çox ətrafdakı əşyaların adlarını anlamağı öyrədirlər. Passiv lüğətin artırılması görmə, eşitmə, taktil və kinestetik qavramaya birbaşa əsaslanaraq baş verir və uşaqların əşyavi- əməli fəaliyyətində möhkəmlənir.

Fəaliyyətin əsas forması kimi rəsm böyük yer verilir. Rəsm çəkməklə ikinci signal sistemi arasında bağlılıq M.M. Koltsvoyun tədqiqatlarında göstərilmişdir. Sözlər, obrazlar və davranışlar arasında əlaqənin yaranması və möhkəmləndirilməsi işi görmə-eşitmə-kinestetik inteqrasiyanın inkişafına şərait yaradır ki, bu da ekspresiv nitqin yaranmasının vacib şərtidir.

Nitq fəaliyyətinin bu şərtlərinin inkişaf etməsi ilə nitqin ontogenetik olaraq ilkin funksiyasının - ünsiyyət funksiyasının formalaşmasını stimulyasiya edir. Ətraf-dakılarla ünsiyyət tələbatının inkişafı loqopedik işin əsas vəzifəsini təşkil edir. Söz ehtiyatının artması gündəlik praktik fəaliyyətdə onların istifadəsini stimulyasiya edir. Uşağa müxtəlif praktik situasiyalarda sözləri istifadə etməyi öyrədirlər. İşin əsas prinsipi – onu nitqin normada inkişafının mərhələlərinə uyğun aparılmasının vacibliyidir. Loqopedik işdə uşaqla birgə oyun fəaliyyəti prosesində baş tutan nitqi modelləşdirmədən geniş istifadə olunur. Normal inkişafda olduğu kimi uşağa əvvəlcə bir sözlü cümlələri öyrədilir. Daha sonra ona iki sözlü cümlələri qurmağı öyrədirlər. Daha sonra isə cümlələrin həcmi artırılır. İlkin mərhələlərdə loqoped uşağın arxası ilə cümlələri təkrarlayır. Zamanla loqoped bu cümlələrə sözlər əlavə edərək onları genişləndirir. Uşaq daha geniş cümlələri təkrarlamağa stimulyasiya edilir. Məsələn, loqopedin uşaqla oyun fəaliyyəti zamanı uşaq deyir: “maşını ver”. Loqoped oyun situasiyasına uyğun olaraq bu ifadəni təkrarlayır. Sonra yene belə oyun situasiyasında o deyir: “böyük maşını ver”, “böyük qırmızı maşını ver” və s. Loqoped uşağa belə daha geniş cümlələri təkrar etməyə stimulyasiya edir.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, işin ilkin mərhələlərində nitqin səsləri tələffüz etmə və qrammatik quruluşunu korreksiya etmək məsləhət görülür. Belə ki, bu cür korreksiya serebral iflicli uşaqlarda nitq aktivliyini azalda bilər və nitq neqativizminə gətirib çıxara bilər. Bunun əvəzinə müxtəlif müəlliflər xüsusi priyom - “özünü korrek-siyanın modelləşdirilməsi” ni təklif edirlər. Metodun əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, loqoped bilərəkdən sadələşdirilmiş nitq modellərindən istifadə edir və özü-özünü düzəldir, beləliklə də uşaq nitq əməliyyatlarına malik olur. Məsələn, loqoped bir sıra nitq modellərindən istifadə edərkən bilərəkdən hansısa

sözü buraxır: “gəlinciyi stul qoy”. Dərhal da öz səhvini düzəldir: “xeyr, xeyr, gəlinciyi stulun üstünə qoy”. Bu zaman o “üstündə” sözünü xüsusi intonasiya ilə deyir.

Bu məşğələlərlə eyni zamanda nitqin bütün tərəflərinin inkişafına görə də işlər aparılır. Ümumi qəbul edilmiş loqopedik priyomlardan istifadə edərək, loqoped mütləq formada uşağın nitqinin inkişafını və onun artikulyasion və ümumi motorikasını və bütünlükdə xəstəliyin klinik xəritəsini nəzərə alaraq hər uşaq üçün fərdi məşğələ planı hazırlayır. Bəzi hallarda loqoped gələcək spontan nitqin inkişafı üçün baza yaratmağı qarşıya məqsəd qoyur. Serebral iflicdən əziyyət çəkən uşaqlarla iş zamanı daha effektiv, motor-kinestetik metodudur. Belə halda nitqin kommunikativ tərəfinin inkişafı hərəkəti-kinestetik stimulyasiyası (toxunma, masajın müxtəlif növləri, əl çalmaq, kiçik motorikanın inkişafı, əl barmaqlarında kinestetik hiss etmə və s.) ilə uyğunlaşır. Bu tədbirlər alaliyanın dizartriya ilə eyni zamanda olduğu vaxtda daha vacibdir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim və tərbiyəsi, onların ictimai həyata və əmək fəaliyyətinə qoşulması çox mürəkkəb sosial və pedaqoji problemdir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar mürəkkəb bir qrupdur. Bu qrupa daxil olan patologiyalardan biri də dayaq – hərəkət aparatı pozulması olan uşaqlardır.

Hər patologiyada olduğu kimi, dayaq- hərəkət aparatının zədələnməsi olan uşaqların təlim və tərbiyəsi ilə yanaşı, onların korreksiya yollarının araşdırılmasına və bu sahədə xüsusi bacarıqlara malik olan mütəxəssislərin yetişməsinə böyük ehtiyac vardır. Müasir dövrdə keçmişə nəzərən uşaqlarda bu patologiyaya daha çox rastlanması və bu ehtimalın yüksəlməsi bizdən bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğı tələb edildiyinin bariz nümunəsidir. Buna görə də serebral iflicli uşaqların təkə tibbi və sosial yardıma deyil, həmçinin psixo-pedaqoji və loqopedik yardıma da ehtiyacları vardır. Digər patologiyalarda olduğu kimi dayaq-hərəkət aparatı pozulması olan uşaqlarda erkən diaqnostikanın və tətbiq edilən metodların bu patologiyanın aradan qalxmasında və ya yüngülləşməsində əhəmiyyəti korreksiyanın sonrakı mərhələləri üçün çox vacibdir. Erkən dövrdə aparılan diaqnostik təhlillər və tədbirlər patologiyanın növbəti mərhələsini təyin etməyə istiqamət verir. Belə ki, bu sahədə mütəxəssislər kifayət qədər bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmiş olmalı və fəaliyyət göstərərəkən uşağın həm fiziki və psixoloji imkanlarını nəzərə almalı, həm də lazımı müalicə profilaktik tədbirləri seçərəkən uşağın patologiyasının xüsusiyyətlərini bilməli, yaranma səbəbləri və yeri haqqında məlumatla sahib olmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Patologiyalı uşaqlarla iş xüsusilə oyun şəraitində və onların diqqətini cəlb edəcək şəkildə aparılır. Oyun şəraitində aparılan müayinə və reabilitasiya tədbirləri uşaqların özlərini olduqları mühitdə diskomfort hiss etməməsi üçün xüsusilə vacibdir. Oyunlar uşağın yaşından və tənəffüs pozulmasının xarakterindən asılı olaraq seçilir. Tənəffüs, fonasiya və artikulyasiya üzərində iş bir-birilə sıx şəkildə aparılır. Bu işdə xüsusi loqoritmik oyun və məşğələlər xüsusi yer tutur.

Loqoritmika üzrə məşğələlər nəinki məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla, hətta məktəbyaşlı uşaqlarla da aparılır. Bu məşğələlərdə ümumi və artikulyasiya motorikası, tənəffüs və səs üzərində iş musiqi sadası altında aparılır. Bir çox müşahidələr göstərir ki, musiqi ümumi və lokal əzələ yumşaldılmasına, məcburi hərəkətlərin azaldılmasına, hərəkətlərin koordinasiyasına və birliyinə şərait yaradır. Buna görə də uşağın adi halda edə bilmədiyi hərəkətləri o, musiqi sadasıyla yerinə yetirə bilir. Ətrafdakılarla ünsiyyət tələbatının inkişafı loqopedik işin əsas vəzifəsini təşkil edir. Söz ehtiyatının artması gündəlik praktik fəaliyyətdə onların istifadəsini stimulyasiya edir. Uşağa müxtəlif praktik situasiyalarda sözləri istifadə etməyi öyrədirlər.

Uşaqların digər hissəsi dərk olunan fəaliyyətlərinin inkişafında geriləmə olmadığına görə

onlar xüsusi təlim və tərbiyə tələb etmirlər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə müxtəlif tədqiqatların nəticələrinə istinad edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bütün USİ-li uşaqların xüsusi həyat şəraitinə, təlimə və gələcək əmək fəaliyyətinə ehtiyacları vardır. Bu uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işi onların təhsilini davam etdirməyə, maraqlarına və qabiliyyətlərinə uyğun bir peşə əldə etməyə imkan verən səviyyəyə çatmağa kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Архипова Е.Ф. Клинико-педагогическая характеристика детей со стертой формой дизартрии // Актуальные вопросы теории и практики коррекционной педагогики. - Москва, 1997. -с. 27-34.

2. Ефименкова Л.Н. Коррекция звуков речи у детей. -Москва, -1987.

3. Карелина И.Б. Дифференциальная диагностика стертых форм дизартрии и сложной дислалии // Дефектология. 1996. - № 5.

С.Р. Асланова

Логопедическое обследование, особенности логопедической работы и система коррекционно-педагогической работы при детском церебральном параличе

Резюме

Работа с детьми с патологией проводится особенно в игровых условиях и привлекает их внимание. Игровые обследования и реабилитационные мероприятия особенно важны для того, чтобы дети не чувствовали себя дискомфортно в своем окружении. Игры подбираются в зависимости от возраста ребенка и характера заболевания. Дыхание, голосообразование и артикуляция тесно взаимосвязаны. Особое место в этой работе занимают специальные логаритмические игры и упражнения.

S.R. Aslanova

Logopedic examination, features of logopedic work and the system of corrective-pedagogical work in children's cerebral paralysis

Summary

Working with children with pathology is carried out especially in play conditions and attracts their attention. Play examinations and rehabilitation activities are especially important to ensure that children do not feel uncomfortable in their environment. Games are selected depending on the age of the child and the nature of the disease. Breathing, voice production and articulation are closely related. A special place in this work is occupied by special logarithmic games and exercises.

Redaksiyaya daxil olub: 19.04.2021